

Вадим Золотарьов
(Харків)

ВИПРОБУВАННЯ СОВІСТЮ. СТОРІНКИ БІОГРАФІЇ КОМІСАРА ДЕРЖБЕЗПЕКИ 3 РАНГУ С.МАЗО

4 липня 1937 р., близько 16-ї години, до приймальні начальника Управління НКВД (УНКВД) по Харківській області зайшов старший лейтенант державної безпеки І.Г.Ветліцин-Южний¹ та запитав порученця, чи на місці комісар державної безпеки 3-го рангу С.С.Мазо. Порученець відповів, що начальник УНКВД велів нікого до себе не пускати, але Ветліцин-Южний мав невідкладні справи і рішуче відчинив двері.

Кабінет начальника складався з двох кімнат. У першій нікого не було, а двері до другої були напіввідкриті. Чекіст заглянув туди — і здригнувся. Мазо сидів на дивані, весь закривавлений, з револьвером у руці, на столі лежала записка: *«Товариші, опам'ятайтесь! Куди веде така лінія арештів чесних більшовиків та вибивання з них свідчень?»*.

Негайно викликали помічника начальника УНКВД капітана держбезпеки Я.А.Пана² та начальника санітарної частини УНКВД Г.К.Герекке³. Останній оглянув вже бездиханне тіло і констатував смерть від пострілу у праву скроню. Подзвонили до Києва наркому внутрішніх справ УРСР комісару держбезпеки 2-го рангу І.М.Леплевському. Нарком наказав: нічого не чіпати, кабінет опечатати, нікому нічого не повідомляти до приїзду до Харкова заступника наркома комісара держбезпеки 3-го рангу В.Т.Іванова⁴.

Цей наказ було виконано, і коли до УНКВД приїхав обласний прокурор М.І.Брон⁵, то до тіла його не допустили. Труп самогубця загорнули у велику віконну штору, яка висіла в його кабінеті, винесли до ліфту та опустили з 5-го поверху до підвалу будівлі, а звідти віднесли до внутрішньої тюрми та поклали в одному з приміщень. На квартирі Мазо було зроблено обшук, а його вдові повідомили, що її чоловік заарештований.

5 липня до Харкова прилетів В.Т.Іванов і одразу заборонив керівному складу УНКВД повідомляти будь-кого про зміст передсмертної записки, заявивши, що це — *«ворожий хід Мазо, який намагався приховати свою ворожу*

роботу». Вночі того ж дня співробітники під керівництвом коменданта УНКВД А.П.Зеленого⁶ поклали труп Мазо до автомашини та таємно захоронили на міському кладовищі⁷. Заступник наркома кілька днів проводив слідство, а потім заявив на зборах харківським чекістам, що їх колишній начальник *«застрелився, бо заплутався у своїх контрреволюційних зв'язках»*⁸.

8–9 липня 1937 р. відбувся пленум Харківського обкому КП(б)У, який виключив С.С.Мазо з членів бюро обкому та із лав партії *«як викритого ворога народу»*⁹. Невдовзі секретар партійного комітету УНКВД старший лейтенант держбезпеки О.І.Марусинов-Бернштейн отримав сувору догану за те, що *«як секретар партійного комітету не протиставив себе і всю парторганізацію ворогові народу Мазо, який затискав критику та самокритику, гальмував розворот партійної роботи, що призвело до її розвалу в останні два місяці»*¹⁰.

Чому ж сталося це найгучніше в історії органів держбезпеки Радянської України самогубство? Чим воно було викликане — незгодою з політикою репресій чи страхом потрапити до рук своїх колег по роботі? Для того, щоб відповісти на ці запитання ми повинні детально познайомитися з діяльністю людини, яка майже 10 років була одним з керівників органів Державного політичного управління (ГПУ) — НКВД УСРР.

Соломон Самійлович Мазо народився 7 червня 1900 р. у м. Двінську колишньої Вітебської губернії у родині комісіонера-посередника. Коли хлопчику було 7 років, його батько, Самійло Шмеркович, помер і мати, Цецилія Львівна, жила за рахунок підтримки своїх братів, які працювали у Санкт-Петербурзі та Ризі. Через 3 роки після смерті чоловіка мати поїхала влаштувати особисте життя до своєї пасербиці у Харків, лишивши Соломона з молодшою сестрою на виховання далеким родичам, яким платила за це по 30 карбованців на місяць. Цих грошей вистачало, аби син міг навчатися у приватній гімназії Сахарова.

У 1915 р. у зв'язку з наближенням фронту брат і сестра Мазо переїхали до Харкова до матері, яка на той час вийшла заміж. Тут Соломон продовжував освіту у гімназії № 5 та підробляв, даючи уроки дітям багатіїв та працюючи касиром і конторником у приватних конторах міста. У 1918 р. він вступив на перший курс юридичного факультету Харківського університету. Але диплом юриста Мазо не отримав — 3 січня 1919 р. війська Радянської Росії захопили Харків і юнака поглинув революційний вир.

Пізніше у своїй автобіографії він писав: *«3 кінця 1918 року визначено стаю комуністом. З приходом червоних служу в відділі особливого складу Управління радянського народного господарства. Евакуююсь до Києва, а потім до Москви. Звіти був направлений до Катеринбургу (на Уралі працював секретарем редакції газети — Авт.). Наприкінці 1919 року йду добровольцем до Червоної Армії. Служив спочатку червоноармійцем 5-го полку запасної армії (Казань), потім слухачем Вищої Військової школи Республіки (артилерійське відділення). Через короткозорість у серпні 1920 року був комісований та направлений до Харкова. ЦК надсилає до політуправління Хар-*

ківського військового округу, звідки їду до Донецької губернії. У квітні 1921 року ЦК мене демобілізує та направляє до Харківської губернської ЧК»¹¹.

Чекістську кар'єру С.Мазо розпочав помічником уповноваженого секретного відділу (СО), а потім економічного відділу (ЕКО). За доручену справу він взявся енергійно — «*провів велику роботу по боротьбі зі спекуляцією та посадовими злочинами*». У лютому 1922 р. Мазо повернувся до секретного відділу і вже незабаром «*ліквідує низку антирадянських угруповань у Харківській губернії*».

З 1924 р. він працював начальником відділу політконтролю Харківського відділу ГПУ, де «*виявив великі чекістські здібності й ініціативу і завдяки невтомній енергії та вмiлому керівництву зумів поставити роботу відділу на відповідну висоту*»¹². Характеризуючи його роботу, начальник Секретно-оперативної частини (СОЧ) ГПУ УСРР В.Т.Іванов писав: «*В області політконтролю чудовий робітник, користується авторитетом у стичних органах (Наркомату освіти). Чудовий партієць. Розвинений, дуже активний, з ініціативою, витриманий, в обстановці добре розбирається. Енергійний. Дисциплінований; відношення до товаришів по службі товариське. Може виконувати і інші роботи в ГПУ. Але необхідно його втягнути до всіх областей чекістської роботи. На посаді, що займає, більше ніж на місці*»¹³.

Відзначимо, що плідній роботі політичного контролю всіляко допомагали партійні органи, які ще у 1920 р. дали вказівку комуністам «*в порядку партійної дисципліни акуратно та своєчасно інформувати нас про життя та діяльність своєї установи*»¹⁴.

5 січня 1926 р. С.Мазо призначили помічником начальника Економічного управління (ЕКУ) ГПУ УСРР Й.М.Блата. Економічні органи ГПУ на той час переживали серйозну реорганізацією. Якщо в перші роки свого існування вони займалися в основному викачуванням продовольства та конфіскацією коштовностей у «*класових ворогів*», то після проголошення нової економічної політики переорієнтувалися на боротьбу зі спекуляцією та очищення радянського господарського апарату від підозрілих елементів¹⁵.

На пошук ворогів на економічному фронті чекістів надихав свого часу сам В.І.Ленін, який 3 березня 1922 р. писав: «*Найбільша помилка думати, що НЕП поклав край терору. Ми ще повернемося до терору і до терору економічного*»¹⁶.

Проводити економічний терор мусив С.Мазо. В одній з характеристик на нього читаємо: «*Вдумливий, серйозний, дисциплінований робітник, до виконання своїх обов'язків відноситься з повною відповідальністю. Працюючи в ЕКУ ГПУ УСРР на керівних відповідальних посадах виявив максимум енергії та ініціативи для боротьби зі злочинністю та безгосподарністю у державному апараті та господарчих органах. Організував і поставив на належну вишину роботу по боротьбі з фальшивомонетниками по всій Україні. Під його керівною та безпосередньою участю розроблено та ліквідовано низку організацій фальшивомонетників на Київщині та інших округів, які займалися*

виготовленням фальшивих грошових знаків. У 1926 р. розробив велику справу про зловживання у Харківському комунальному господарстві. У 1927 р. провів розробку та ліквідацію великої справи по зловживанням у Донвугіллі. У 1928 р. тов. Мазо бере безпосередню активну участь у ліквідації контрреволюційної організації Донбасу — «Шахтинська справа». Завдяки особливій енергії та вмілому підходу до проведення слідства з боку тов. Мазо було виявлено і ліквідовано низку великих шкідницьких угруповань у Рудоуправлінні Донвугілля»¹⁷.

Робота С.Мазо дістала високу оцінку керівництва: 16 квітня 1927 р. його призначено заступником начальника ЕКУ ГПУ УСРР та за сумісництвом начальником 1-го відділку; 28 грудня 1927 р. «на честь 10-тиріччя існування органів ЧК-ГПУ, за бездоганну роботу в органах ЧК-ГПУ, активну та енергійну боротьбу з контрреволюцією, шпигунством і бандитизмом» — нагороджений ВУЦВК пістолетом «маузер» з написом на золотій дошці; у 1928 р. — Знаком почесного співробітника ВЧК-ГПУ за № 465; а 3 квітня 1930 р. — орденом Червоного Прапора.

Під керівництвом Й.Блата і С.Мазо начальник 2-го відділу ЕКУ О.Й.Бронсвой, слідчі М.М.Букшпан¹⁸ і Шор сфабрикували справу «Контрреволюційної шкідницької організації у сільському господарстві України», за якою 1 червня 1930 р. було засуджено 24 фахівця, а ще 5 осіб — позбавлено волі умовно та звільнено з-під варті¹⁹.

29 вересня 1930 р. С.Мазо очолив ЕКУ ГПУ УСРР замість призначеного начальником Сталінського оперативного сектора ГПУ Й.Блата, і ще з більшим натхненням почав вирішувати завдання, яке ставило перед ним найвище керівництво. Завдань же дедалі ставало більше. У 20-ті роки у народному господарстві працювало чимало фахівців із старої інтелігенції, які мали добру освіту та великий практичний досвід. Незважаючи на принципові політичні розходження з більшовиками, ці люди з надією прийняли НЕП і чимало зробили для економічного відродження країни, а свої політичні симпатії, насамперед, віддавали правим комуністам, які виступали за поміркованість та обачність в політиці та економіці.

Коли Й.В.Сталін розпочав боротьбу з «правими», одними з перших стали жертвами старі спеціалісти. Розправляючись з «буржуазними спецами», сталінське керівництво не тільки перекладало на них провину за численні провали в економіці та різке зниження рівня життя народу, але й знищувало інтелектуальних союзників «правих комуністів», компрометувало самих «правих» як заступників шкідників.

14 квітня 1931 р. голова ГПУ УСРР В.А.Балицький видав наказ «Про реорганізацію економічних органів ГПУ УСРР», у якому відзначав: «Вимоги до органів ГПУ в області боротьби з контрреволюцією, шкідництвом, економічним шпигунством та ін. у народному господарстві надзвичайно збільшилися. Економічні органи, що стоять на найважливіших позиціях боротьби з контрреволюцією у народному господарстві, набули особливого значення. Ця

обставина вимагає приділити економічним органам ГПУ особливу увагу та створити обстановку, у якій чіткість і своєчасність виконання покладених на них завдань була б забезпечена»²⁰.

Згідно з цим наказом, ЕКУ ГПУ УСРР було реорганізовано та складалося з 4-х основних відділків та одного спеціального.

1-й (промисловий) відділок обслуговував всі галузі промисловості, проводив боротьбу з контрреволюцією та шкідництвом, економічним шпигунством у всіх ланках промисловості та «угрупованнями та організаціями, що виникають на цій базі, типу так званої «Промпартії».

2-й (сільськогосподарський) відділок обслуговував сільськогосподарські та радянські органи, що з ним пов'язані (Наркомзем, Колгоспцентр, Тракторцентр, сільськогосподарські підприємства по зернових, технічних та інших культурах, по тваринництву, сільськогосподарські будівельні організації та сільськогосподарські науково-дослідні установи. Вів боротьбу з посадовими злочинами та політичними угрупованнями, «що зростають на цій базі та визнають шкідництво як метод боротьби з радянською владою».

3-й (торговельно-кооперативний) відділок контролював весь товарний обіг та всю харчову промисловість. Вів боротьбу з контрреволюцією, економічним шпигунством та «політичними організаціями та угрупованнями, які приймають шкідництво як засіб боротьби з соціалістичним господарством».

4-й відділок (фінанси, наркомати, приватний капітал) обслуговував Наркомздрав, Наркомтруд і інші наркомати, що їх не обслуговували перші три відділки, боровся з контрреволюцією та посадовими злочинами. Вів боротьбу з валютниками, спекулянтами та фальшивомонетниками, проводив агентурно-оперативне обслуговування приватно-капіталістичного сектора.

5-й відділок (спеціально-технічний) займався використанням «за фахом» засуджених фахівців²¹.

Реорганізованому ЕКУ ГПУ УСРР довелося працювати вже під керівництвом нового голови ГПУ УСРР С.Ф.Реденса, адже 31 липня 1931 р. Балицький відбув до Москви на посаду третього заступника ОГПУ СРСР. Улюбленець Ф.Е.Дзержинського та швагер Й.В.Сталіна Реденс жодних суттєвих змін у центральному апараті не проводив і 3 серпня 1931 р. на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У затвердило «новий старий» склад Колегії ГПУ УСРР: С.Ф.Реденс — голова, К.М.Карлсон — заступник голови, Х.А.Леонюк — начальник Секретно-оперативного управління, С.С.Мазо — начальник ЕКУ, М.С.Бачинський — начальник Адміністративно-організаційного управління, О.О.Ємельянов — начальник Управління прикордонної охорони²².

Реденс спрацювався з Мазо і наприкінці 1932 р. порушив клопотання про нагородження начальника ЕКУ другим орденом Червоного прапора: «*За період 1930–1932 рр. тов. Мазо керує та бере безпосередню участь у розкритті та ліквідації низки контрреволюційних, диверсійно-шпигунських та шкідницьких справ з економіки загальноукраїнського та загальносоюзного значення —*

«Інженерного центру», контрреволюційній організації в Держплані, відгалуження на Україні шкідницької організації «Промпартія», справу «ветеринарів-бактеріологів» та інші крупні контрреволюційні справи. Завдяки наполегливому та вмілому чекістському керівництву з боку тов. Мазо ліквідовано цілу низку контрреволюційних організацій як у промисловості, так і сільському господарстві України, вилучена велика сума валюти на Україні»²³.

У Москві заслуги Мазо оцінили дещо скромніше і замість ордена його нагородили 4 лютого 1933 р. другим Знаком почесного співробітника ВЧК-ГПУ. В цей час Соломон Самійлович уже знову працював під керівництвом Балицького, який наприкінці листопада 1932 р. повернувся до України для поліпшення чекістської роботи.

Балицький швидко з'ясував, що в УСРР існує «організований саботаж хлібозаготівель та осінньої сівби, організовані масові крадіжки у колгоспах і радгоспах, терор по відношенню до найбільш стійких і витриманих комуністів та активістів на селі, перекидання десятків петлюрівських емісарів, розповсюдження петлюрівських листівок», зробив висновок про «безумовне існування на Україні організованого контрреволюційного повстанського підпілля, яке пов'язане із закордоном та іноземними розвідками, головним чином польським генеральним штабом» та поставив підлеглим «основне та головне завдання — негайний прорив, викриття та розгром контрреволюційного повстанського підпілля, та завдання рішучого удару по всіх контрреволюційних куркульсько-петлюрівських елементах, які активно протидіють і зривають основні заходи радянської влади та партії на селі»²⁴.

Мазо миттєво відреагував на цей наказ і викрив *«контрреволюційну організацію в сільському господарстві України, що була зв'язана з аналогічними контрреволюційними організаціями у Москві, інших містах Союзу та закордоном»*²⁵. Одинадцять українських фахівців були етаповані до Москви, де їх зарахували до загальносоюзної контрреволюційної організації на чолі з заступником наркома землеробства СРСР галичанином Ф.М.Конаром і 12 березня 1933 р. їх розстріляли²⁶.

За словами знайомих Мазо, він *«хворобливо реагував на голод на селі, критикуючи політику партії, яка призвела до цього»*²⁷, але це не заважало йому активно працювати у складі оперативної-слідчої групи ГПУ УСРР, яка під керівництвом заступника голови ГПУ УСРР К.Карлсона ліквідувала *«контрреволюційну організацію в сільському господарстві України (справа «Конденсатор-Незадовільні»)». Внаслідок енергійного та вмілого розгортання слідства було викрито та ліквідовано могутню контрреволюційну повстанську та шкідницьку організацію, що охоплювала своїм впливом 133 райони України. Організація нараховувала до 3000 чоловік і мала свої контрреволюційні осередки у 114 колгоспах, 102 МТС, 167 районних центрах України. Контрреволюційна організація мала зв'язок із закордонним і з Московським контрреволюційним центром і діяльно готувала повстання навесні 1933 року»*²⁸.

Цікаво, що спочатку Балицький звітував про викриття підпілля у двох-

стах районах республіки²⁹. Отже, у ході слідства співробітники ГПУ не змогли сфабрикувати справи у 67 районах.

У першій половині 1933 р. керовані Мазо економічні органи ГПУ УСРР також викрили *«диверсійну, шкідницьку діяльність агентів «Интележенс-Сервіс» — представників англійської фірми «Метро-Віккерс» на великих електростанціях України, контрреволюційну діяльність німецьких спеціалістів-фашистів, низку великих організацій, груп і одинаків-крадіїв у різних галузях народного господарства», «провели значну роботу по боротьбі зі спекуляцією, нанесли відчутний удар по зривникам радянської та колгоспної торгівлі», очистили «низку галузей промисловості, сільське господарство та заготівельні організації від антирадянських і контрреволюційних елементів»³⁰.*

Вишукуючи «ворогів народу» серед радянських громадян, Мазо заплющував очі на шахрайства своїх підлеглих. Так, співробітник ЕКУ ГПУ УСРР Г.М.Янкелович³¹ був виключений з партії за зловживання службовим становищем. Чекіст незаконно отримав квартиру, брав хабарі у негласних співробітників, і явно існував не на свої законні 285 карбованців на місяць. Здавалося, що на Янкеловича чекає суд, але, завдяки заступництву керівництва, його поновили в партії і він продовжував вишукувати «ворогів» на економічному фронті³².

9–11 червня 1933 р. у Харкові проходила нарада начальників ЕКО обласних і міських відділів ГПУ УСРР. Після неї Балицький відзначив, що *«економічні органи ГПУ швидко перебудувалися та завдали нищівного удару по контрреволюції в народному господарстві»*, але назвав і суттєві недоліки в їхній роботі: недостатні темпи перебудови та укріплення агентурного апарату; малу кількість агентів-розробників та агентів серед середнього та нижчого технічного персоналу; незадовільне проведення протидиверсійної роботи; погане обслуговування військової, рудної та цукрової промисловості; завантаженість співробітників дрібними, неістотними справами³³.

15 червня 1933 р. голова ГПУ УСРР видав наказ за № 262, у якому поставив перед співробітниками *«найважливіше завдання на найближчий період — викриття контрреволюційного підпілля серед середнього та нижчого технічного персоналу в промисловості та сільському господарстві (техніки, майстри, кваліфіковані робітники, бригадири та т.п.)»*. Співробітники ЕКУ ГПУ УСРР зобов'язувалися *«рішуче посилити роботу по запобіганню аваріям та пожежам у народному господарстві»*, а Мазо мусив *«у кожному випадку серйозної аварії негайно перевіряти та доповідати мені про прийняті облвідділом ГПУ заходи по запобіганню та розслідуванню аварій»*.

Згідно з цим наказом ЕКУ ГПУ УСРР мало зосередитись на виявленні *«найбільш гострих проявів контрреволюції»*; перебудувати роботу з агентурою; найбільш кваліфіковану агентуру прикріпити до керівництва; виділити кваліфікованих працівників для системної роботи з агентурою; організувати рейдову (маршрутну) агентуру; розширити інститут резидентів; забезпечити кваліфіковану розробку агентурних справ; посилити допомогу з боку ЕКУ

«міським та районним відділкам, перебудувавши роботу гласного апарату таким чином, щоб дві третини кваліфікованого оперативного складу перебували на периферії»; посилити оперативну допомогу заступникам начальників політвідділів радгоспів по ГПУ³⁴.

Чергове завдання свого шефа начальник ЕКУ ГПУ УСРР виконав блискуче, і вже у грудні 1933 р. Балицький клопотав перед першим секретарем ЦК КП(б)У С.В.Косіором про нагородження орденом Червоного Прапора К.М.Карлсона, С.С.Мазо, начальника Особливого відділу ГПУ УСРР М.К.Александровського та його заступника В.П.Кареліна, начальника Секретно-політичного відділу (СПО) ГПУ УСРР Б.В.Козельського та оперуповноваженого цього відділу С.А.Пустовойтова³⁵.

Але і цього разу Мазо не отримав другого ордена, хоча його чекістські заслуги були оцінені належним чином: у січні 1934 р. на XII з'їзді КП(б)У він був обраний кандидатом у члени ЦК КП(б)У, а 29 листопада 1935 р. йому було надано звання комісара державної безпеки 3-го рангу (дорівнювало загальноармійському званню комкора). Відзначимо, що в українському НКВД вище начальника ЕКО Управління державної безпеки (УГБ) НКВД УСРР за званням були лише нарком комісар держбезпеки 1-го рангу В.А.Балицький, заступник наркома комісар держбезпеки 2-го рангу З.Б.Кацнельсон та начальник УНКВД по Харківській області комісар держбезпеки 2-го рангу К.М.Карлсон. Всього ж в НКВД СРСР наприкінці 1935 р. було лише 20 комісарів держбезпеки 3-го рангу.

Отже, статус Мазо в чекістських колах був надзвичайно високим, хоча існує і зовсім протилежна оцінка його роботи. Дав її у вересні 1937 р. заарештований заступник наркома внутрішніх справ УРСР директор міліції М.С.Бачинський: «ЕКО на Україні кілька років очолював Мазо. Це нерішуча людина, яка не вмiла не тільки добирати апарат, але і зберегти існуючий. Немічність ЕКО явно випирала назовні і Балицькому неодноразово доводилося заявляти, що ЕКО — пусте місце, що там немає людей, що Мазо не вмiє керувати, але говорив він про це завжди за відсутності Мазо. За десять років Балицький не зробив Мазо жодного зауваження. Навпаки, він всiяко підiймав його авторитет, рекомендував у члени ЦК КП(б)У. Апарат ЕКО по суті нічого не робив, і ним ніхто не керував»³⁶. Бачинський стверджував про погану роботу Мазо, напевно, під тиском слідчих. А ось слова про те, що Соломон Самійлович був одним з фаворитів Балицького та його висуванцем, відповідають дійсності.

Начальник ЕКО УГБ НКВД УСРР в свою чергу також всiяко підiймав авторитет наркома. Так, у розмові з директором київської кінофабрики С.Л.Ореловичем³⁷ він зауважив, що Балицький зовсім не думає про свою популяризацію серед працівників культури, тоді як нарком внутрішніх справ СРСР генеральний комісар держбезпеки Г.Г.Ягода оточив себе відомими письменниками (В.М.Кіршон, О.О.Фадєєв, О.М.Афіногенов, В.А.Герасимова), постійно спілкується з ними, і це сприяє популяризації Ягоди в країні. Після цієї розмови Орелович почав рекламувати українського наркома се-

ред працівників культури як людину непорочну, аскетичну, до кінця відда-
ну справі робітничого класу³⁸.

Найкращим другом Мазо був інший фаворит Балицького — капітан держ-
безпеки Я.В.Письменний, який займався, в основному, розвитком динамів-
ської авіації, за що був нагороджений орденом Червоної Зірки, та не мав ніяко-
го досвіду оперативної роботи. Тому після призначення останнього 9 березня
1936 р. начальником транспортного відділу (ТО) УГБ НКВД УСРР, Мазо часто
зачинявся з ним у своєму кабінеті та давав йому всілякі поради щодо опера-
тивної роботи. Колеги навіть почали жартувати, що Мазо за сумісництвом
очолює транспортний відділ³⁹.

Енергійна робота Мазо по вишукуванню ворогів на економічному фронті
задовольняла партійне керівництво, яке ставило перед ним все нові й нові
завдання. У січні 1935 р. політбюро ЦК КП(б)У призначило його членом
урядової комісії з розслідування причин катастрофи на шахті «Капітальна-
Марковка» у Макіївці⁴⁰, а в березні 1936 р. — членом спеціальної комісії ЦК
КП(б)У по розслідуванню причин аварій у вугільній промисловості⁴¹. робо-
та таких комісій закінчувалася, як правило, викриттям чергових «агентів іно-
земних розвідок».

Увечері 25 вересня 1936 р. Мазо викликали до приймальні Балицького та
повідомили, що новим наркомом внутрішніх справ СРСР став М.І.Єжов. Про
це Балицького повідомив другий секретар ЦК КП(б)У П.П.Постишев, який
спеціально приїхав до шефа українських чекістів, щоб обговорити цю нови-
ну. Наступного дня український нарком провів з приводу цього призначення
спеціальну нараду. Присутні помітили, що Балицький чимось засмучений,
під час доповіді не було властивих йому посмішок, а на закінчення він зая-
вив, що тепер *«треба бути пильним»*.

Незабаром у роботі Балицького стала відчутною нехоть, він почав рано
від'їжджати додому, а інколи взагалі не з'являвся в наркоматі. Для вирішен-
ня оперативних питань до нього на квартиру почали їздити Кацнельсон, Ба-
чинський, Письменний та Мазо. Повертаючись від наркома, вони говорили,
що у того «убивчий настрій» і все залежить від того, як пройде його зустріч з
Єжовим; що Балицький зробив дурість, коли свого часу не захотів бути голо-
вою Раднаркому УСРР та не поїхав до Москви заступником наркома шляхів
сполучення СРСР.

Після повернення з Луб'янки український нарком розповів, що Єжов його
добре зустрів, і що скоріш за все він скоро стане 1-м заступником наркома
внутрішніх справ СРСР замість комісара держбезпеки 1-го рангу Я.С.Агра-
нова⁴². Для того ж, щоб виправдати високу довіру найвищого керівництва,
НКВД УСРР необхідно було покращити свою роботу, зокрема за допомогою
кадрових змін.

Кадрові зміни торкнулись і С.Мазо — 17 жовтня 1936 р. його призначено
начальником УНКВД по Харківській області⁴³ замість К.Карлсона, який став
заступником наркома внутрішніх справ УРСР. На пленумі Харківського обко-

му КП(б)У (21–22 жовтня 1936 р.) Мазо обрали членом бюро обкому⁴⁴, а наступного дня газета «Соціалістична Харківщина» надрукувала про нього статтю⁴⁵.

Прибувши до Харкова, Мазо спочатку мешкав на обкомівській дачі в Померках⁴⁶, а потім отримав фешенебельну квартиру в Палаці труда. Найближчим співробітником Карлсона (на урочисті проводи якого, до речі, було витрачено близько 1500 карбованців⁴⁷) Мазо цілком довіряв і жодних змін у керівному складі УНКВД не зробив. Заступниками начальника УНКВД залишилися майор держбезпеки Я.З.Камінський та полковник І.Б.Шумський, який за сумісництвом очолював ОО УГБ НКВД Харківського військового округу та ОО УГБ УНКВД; помічником начальника УНКВД — капітан держбезпеки Я.А.Пан; начальником оперативного відділу — старший лейтенант держбезпеки С.А.Ольшанський; начальником ЕКО — капітан держбезпеки Л.С.Арров; начальником СПО — капітан держбезпеки М.І.Говлич; начальником ТО — капітан держбезпеки О.С.Глуховцев-Головачов, начальником відділу кадрів — старший лейтенант держбезпеки О.І.Марусинов-Бернштейн.

На посади інспекторів при начальнику УНКВД були призначені колишній начальник відділку ЕКО УГБ НКВД УСРР старший лейтенант держбезпеки І.Г.Ветліцин-Южний та капітан держбезпеки Д.М.Медведев, який щойно закінчив вищі курси НКВД СРСР та через постійні сварки з керівництвом ніде не міг знайти собі роботи⁴⁸.

З цією командою Мазо і працював весь час у Харкові, лише замість Я.З.Камінського з 27 березня 1937 р. став працювати капітан держбезпеки Г.А.Гришин-Клювгант, який перед цим був заступником начальника УНКВД Київської області, а М.І.Говлича у січні змінив його заступник, капітан держбезпеки Л.Т.Якушев-Бабкін.

Харківські чекісти запам'ятали С.Мазо як людину стриману, вольову, вимогливу і сувору. Він був вельми замкнений та нетовариський, з усіма співробітниками підтримував суто офіційні стосунки.

Головним його тогочасним завданням було винищення троцькістів. За справу він взявся рішуче і вже 7 січня 1937 р. на пленумі ЦК КП(б)У перший секретар Харківського обкому партії С.О.Кудрявцев доповідав про його успіхи: *«Останнім часом викриті: Мусульбас — другий секретар обкому; Бобровніков — другий секретар міському; Незнакомов — заступник завідуючого сільськогосподарським відділом обкому; Целкін — завідувач радгоспного сектору обкому; Коган — завідувачка обласного партархіву; Грабовський — інструктор обкому; Талімонов — помічник першого секретаря обкому; Павлов — помічник другого секретаря обкому; Журливий — другий секретар Жовтневого райкому; Брандт — перший секретар Ленінського райкому; Єфименко — другий секретар Кагановичського райкому; Дефорж — другий секретар Ленінського райкому. Ці викриті та заарештовані»*⁴⁹.

Мазо був присутнім на лютнево-березневому Пленумі ЦК ВКП(б) 1937 р. Повертаючись із засідань до готелю «Москва», він розповідав про перебіг подій своїм друзям — Письменному, особливоуповноваженому НКВД СРСР

капітану держбезпеки Н.Л.Рубінштейну, Ветліцину-Южному. Останній пізніше згадував, що у цих розповідях *«була проявлена особлива роззубленість та нервозність з питання викриття на пленумі справжніх причин самогубства Козельського (начальник СПО УГБ НКВД УСРР майор держбезпеки Б.В.Козельський застрелився 2 січня 1936 р. — Авт.). Всі хвилювалися, що тепер у Балицького можуть бути неприємності. Висловлювалися незадоволення Письменного і Рубінштейна, що Балицького «затирають», що його слід було б призначити заступником наркома внутрішніх справ СРСР. Тут же Мазо повідомив, що Рикова і Бухаріна заарештували. На що Письменний або Рубінштейн (точно не пам'ятаю) з сарказмом зауважив «Ну, тепер лишився один вождь — Сталін»⁵⁰.*

5 лютого 1937 р. першим секретарем Харківського обкому КП(б)У був призначений колишній перший секретар ЦК КП(б) Білорусії М.Ф.Гікало⁵¹. Він досить критично поставився до справи заарештованого професора Харківського авіаційного інституту Г.С.Сухова⁵² і звернувся безпосередньо до генерального комісара держбезпеки М.Єжова з проханням розібратися. Розбиратися приїхав особливоуповноважений НКВД СРСР старший майор держбезпеки В.Д.Фельдман, який звільнив Сухова⁵³.

Невдовзі за ініціативою Гікала була проведена і перевірка діяльності Управління робітничо-селянської міліції (УРСМ) обласного УНКВД, у ході якої було викрито низку зловживань його керівника майора міліції Л.М.Берковича. Справа дійшла до Політбюро ЦК КП(б)У, яке 23 квітня 1937 р. опитом ухвалило постанову: *«Доручити комісії в складі тт. Косіора, Балицького і Гікало розглянути матеріали по справі т. Берковича і свої висновки подати Політбюро»⁵⁴*. Після ретельної перевірки довелося Балицькому усунути Берковича з посади. Останній відбувся поки що легким переляком і був відряджений на посаду заступника начальника УРСМ УНКВД Горьківської області.

Дії першого секретаря Харківського обкому КП(б)У викликали обурення у Балицького, який розцінив це як *«похід Гікало проти НКВД УСРР і проти себе персонально»*, та висловив припущення, що той «правий» і потребує ретельної перевірки. Рубінштейн виїхав до Одеси перевіряти чутки про те, що рідний брат Гікало свого часу був розстріляний місцевою ЧК, а начальник УНКВД по Київській області старший майор держбезпеки М.Д.Шаров, який тривалий час працював у Мінську, почав «згадувати» підозрілі вчинки колишнього першого секретаря ЦК КП(б) Білорусії. Але, всупереч усім старанням чекістів, ніякого компромату на Гікало знайдено не було⁵⁵.

Тоді Бачинський запропонував Балицькому призначити начальником УРСМ УНКВД Харківської області начальника 7-го (іноземного) відділу УГБ НКВД Білоруської РСР капітана держбезпеки Д.М.Давидова-Малишкевича. Останній багато років працював у ГПУ УСРР і міг бути використаний як проти Гікала, так і проти начальника 5-го відділу (ОО) Головного управління держбезпеки І.М.Леплевського⁵⁶, з яким у українського наркома була ворожнеча. На початку травня 1937 р. Давидов-Малишкевич прибув до Харкова, але його

допомога в інтригах не знадобилася.

11 травня 1937 р. Балицького несподівано призначили начальником УНКВД по Далеко-Східному краю і йому вже було не до Гікала. Через кілька днів Балицький разом з дружиною приїхав до Харкова попрощатися з матір'ю та востаннє зустрівся з Мазо⁵⁷.

Для начальника УНКВД Харківської області справи склалися зовні непогано. На XIII з'їзді КП(б)У, що проходив 27 травня — 3 червня 1937 р. у Києві, Мазо (до речі єдиний з начальників обласних УНКВД та начальників відділів УГБ НКВД УРСР) знову був обраний кандидатом у члени ЦК. Здавалось би, що все у нього гаразд і його авторитет у партійних колах незаперечний, але 14 червня 1937 р. наркомом внутрішніх справ УРСР на прохання С.В.Косіора був призначений Леплевський⁵⁸.

Новий нарком спочатку не планував масованого удару по троцькістах, а про ситуацію у Харкові казав підлеглим, що там НКВД СРСР *«свого часу зняло деякі троцькістські групи, тому ми можемо Харків взагалі не чіпати. Якщо ж питання буде стояти гостро, то Мазо заарештує одного-двох чоловік»*⁵⁹. Всю свою енергію Леплевський спрямував на викриття членів «військово-фашистської змови» у Червоній Армії та в НКВД УРСР.

24 червня 1937 р. на дачі НКВД УРСР в Одесі був заарештований майор держбезпеки Письменний, з яким Мазо після свого від'їзду до Харкова продовжував підтримувати дружні стосунки. (Друзі кожного дня розмовляли по телефону, спеціально приїздили один до одного в гості у Харків та Київ, а Письменний всім казав, що *«Моя мій найближчий друг»*⁶⁰). Того ж дня в своєму робочому кабінеті був заарештований начальник УНКВД по Чернігівській області майор держбезпеки П.Г.Соколов-Шостак. Його відвезли до Києва та одразу почали катувати. Й.Г.Гудзь⁶¹, який теж потрапив за ґрати, пізніше свідчив: *«Я особисто одного разу бачив, як Шостак-Соколова вели на допит. Його вели під руки два вахтери, а ноги волочилися по підлозі, бо ходити він не міг»*⁶².

Арешт Письменного та чутки про розправу з Соколовим-Шостаким вразили Мазо. Ось що про це розповів згодом помічник начальника 4-го відділу УГБ НКВД УРСР капітан держбезпеки С.С.Брук: *«3 липня 1937 р. я приїхав до Харкова у службове відрядження. В той же день в службовому кабінеті мав з Мазо бесіду. Він перервав мою службову доповідь і спитав: «Ти краще розкажи, як б'ють заарештованих співробітників?». Я зробив здивований вигляд. На що Мазо мені сказав, що факти биття йому добре відомі, і що відома поведінка заарештованих на слідстві, зокрема Соколова, та тут же додав: «Я не дамся!». Я спитав: «Хіба ти очікуєш на арешт?» Мазо відповів: «Якщо Письменному і Александровському дадуть у боки, то вони наговорять все, що завгодно!» ... Потім він спитав: «Як живе Абугов (старший майор держбезпеки О.Й.Абугов з 31 березня 1937 р. очолював 4-ий відділ УГБ НКВД УРСР. — Авт.)? Коли я його бачив в останній раз, то бідолашній став зовсім чорним!». Я відповів, що він багато працює. Мазо зауважив, що це не від роботи, і що Абугову слід боятися не менше, ніж йому, а чорний*

Абугов від страху!»⁶³.

Того ж дня, коли відбулася ця бесіда, у Києві розпочав свою роботу пленум ЦК КП(б)У, на якому Мазо вивели з ЦК⁶⁴.

Про подальший перебіг подій красномовно свідчить доповідна записка Я.А.Пана на ім'я В.Т.Іванова: «Вважаю за необхідне повідомити деякі факти з моїх спостережень за настроєм Мазо протягом останніх днів.

Нервувати Мазо почав з арешту співробітників НКВД УРСР (Рубинштейна, Соколова), але, на мою думку, особливо його сильно збентежив арешт Письменного та чутки про арешт, або про можливий арешт Александровського.* Що впадало в очі? Мазо, зазвичай замкнений і мовчазний, надзвичайно багато став цікавитися цими справами та всілякими чутками — авторитетними і неавторитетними. Він жадав новин. Такий стан у нього був до останньої поїздки до Києва. Після повернення з Києва він, на мою думку, перші дні був значно спокійнішим. Він мені розповів, що був у наркома, і що його добре прийняли. У мене, у всякому разі, склалося враження, що він поїздкою лишився задоволений. Знову різке погіршення у настрої Мазо наступило, на мою думку, числа першого або другого. Я не знаю, що його турбувало знову, але пригнічення та напруга в його стані були дуже помітні. Не пам'ятаю вже точно якого числа, 2-го або 3-го липня я до нього прийшов на доповідь, він сидів і писав у блокноті якогось листа та дуже нервував при цьому. Я просив вислухати мою доповідь з низки питань, але він відповів мені, що не може мене вислухати, бо пише пояснення наркому з якогось питання, пов'язаного зі справою Козельського. Я подробицями не знайшов можливим цікавитися та пішов.

Надзвичайно жахливий та розгублений настрої я помітив у Мазо зранку 4 липня. Я, між іншим, просив звернути увагу т. Южного, що з Мазо щось негаразд. О 3-й годині він у клубі провів нараду з начальниками районних відділів НКВД. На нараді викладав жужжом, говорив неохоче та сильно хвилювався. Коли ми поверталися з клубу, він мені сказав, що його вивели з ЦК. Я спитав його, звідки він довідався про це. Він відповів, що йому по телефону повідомив голова облвиконкому Прядченко.

Це було приблизно без чверті на четверту. Я пішов до себе у кабінет. Через деякий час до мене зайшов інспектор облуправління т. Южний і повідомив, що Мазо сидить у себе в кабінеті та наказав порученню нікого до себе не пускати. Я велів Южному все-таки зайти до нього, а через 2–3 хвилини я вже в коридорі зустрів Южного, який біг до мене і повідомив, що Мазо застрелився. Я наказав негайно викликати керівний склад облуправління. Оглянувши труп, ми відразу знайшли на столі залишені ним записки.

Повторюю, що заслуговує на особливу увагу його хвилювання з приводу арешту Письменного та Александровського, що, безперечно повинно бути ураховано під час слідства. Коли я проводив обшук на квартирі Мазо у мене

* Старший майор держбезпеки М.К.Александровський на той час працював заступником начальника Головного розвідувального управління Червоної Армії. — Авт.

склалося враження, що Мазо, напевно, до обшуку готувався. Ми, наприклад, при наявності великої кількості листів, не знайшли жодного листа Козельського, Письменного і Александровського. Я не маю фактів, але гадаю, що вони не могли не листуватися.

Зміст розмови між Прядченко та Мазо 4 липня о 3-й годині дня, як мені про це розповів Мазо, був таким. Прядченко зателефонував і сказав Мазо буквально: «Так, кепські наші справи, мене і тебе вивели з ЦК КП(б)У»⁶⁵.

Отже можна припустити, що саме звістка про виключення зі складу ЦК і підштовхнула С.С.Мазо до самогубства. Тим самим він врятував власну родину. У червні 1940 р. в НКВД УРСР його дружину Єлизавету Зінов'євну (у 1920–1932 рр. вона також працювала в органах ЧК-ГПУ) повідомили, що «компромату на її чоловіка немає» (цікаво, що у січні 1940 р. майор держбезпеки Л.Й.Рейхман та старший майор держбезпеки Ю.Х.Кривець зізналися, що до «контрреволюційної організації» їх завербував С.С.Мазо⁶⁶) та повернули квартиру, з якої її виселили після самогубства чоловіка, майно і навіть легковий автомобіль, яким покійний був нагороджений Московською міською радою за успіхи у боротьбі з ворогами народу. Харківський ЗАГС видав вдові довідку про смерть чоловіка від паралічу серця⁶⁷.

У 1957 р. Є.З.Мазо написала листа генеральному секретарю ЦК КПРС М.С.Хрущову з проханням посмертно реабілітувати чоловіка, і 21 січня 1958 р. С.С.Мазо був посмертно поновлений у комуністичній партії, якій вірою та правдою служив усе життя.

Примітки

¹ **Ветліцин-Южний Іларіон Григорович** (1897–?). Старший лейтенант держбезпеки. Член ВКП(б) з 1918 р. До жовтня 1936 р. — начальник ЕКО УГБ НКВД УСРР, згодом — інспектор при начальнику УНКВД Харківської області. Заарештований 23 липня 1937 р., засуджений 9 жовтня 1937 р. до 8 років позбавлення волі. 23 грудня 1942 р. звільнений з-під варті. Реабілітований.

² **Пан Яків Аронович** (1895–1939). Капітан держбезпеки. Член ВКП(б) з 1917 р. До 7 квітня 1935 р. — заступник начальника УНКВД Вінницької області, згодом — заступник начальника Адміністративно-господарського управління НКВД УСРР. З 1936 р. — помічник начальника УНКВД Харківської області. З 10 грудня 1937 р. — помічник начальника УНКВД Курської області, з 1938 — помічник начальника УНКВД Воронежської області. 21 березня 1939 р. виключений зі списків особового складу НКВД СРСР через смерть.

³ **Герекке Георг Кіндратович** (22.11.1894 — 11.11.1937). З 1934 р. — начальник санітарного відділу УНКВД Харківської області. Заарештований 25 липня 1937 р. Розстріляний. Посмертно реабілітований.

⁴ Державний архів Служби безпеки України (далі — ДА СБУ), Харків. — Спр. 9880. — Арк.10.

⁵ **Брон Михайло Ісакович** (1896–?). Підполковник юстиції. Член КПРС. У 1937 р. —

- прокурор Харківської області. Був заарештований, але незабаром звільнений та реабілітований.
- ⁶ **Зелений Артем Петрович** (1891–1942). Член ВКП(б) з 1920 р. У 1936–1938 рр. — комендант УНКВД Харківської області. Загинув на Волховському фронті.
- ⁷ ДА СБУ, Харків. — Спр. 9880. — Арк. 6–7.
- ⁸ Там само. — Арк. 32.
- ⁹ Державний архів Харківської області (далі — ДАХО). — Ф. 2. — Оп. 1. — Спр. 639.
- ¹⁰ Там само. — Ф. 23. — Оп. 1. — Спр. 17. — Арк. 3.
- ¹¹ ДА СБУ, Харків. — Спр. 9880. — Арк. 13–14.
- ¹² Там само. — Арк. 27.
- ¹³ Там само. — Арк. 22.
- ¹⁴ ДАХО. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 48. — Арк. 3.
- ¹⁵ Блат И. ГПУ на хозяйственном фронте // Пролетарий. — 1927. — 16 декабря.
- ¹⁶ Ленин В.И. // Полное собрание сочинений. — Т. 44. — С. 428.
- ¹⁷ ДА СБУ, Харків. — Спр. 9880. — Арк. 27.
- ¹⁸ **Букшпан Михайло Маркович** (1896 — 31.10.1937). Старший лейтенант держбезпеки. Кандидат у члени ВКП(б). До 1936 р. — начальник обліково-статистичного відділу УГБ НКВД УСРР. З 1936 р. — начальник відділу резервів НКВД УСРР. Заарештований 19 липня 1937 р. Розстріляний. Посмертно реабілітований.
- ¹⁹ Жертвы репрессий. — К., 1993. — С. 133–142.
- ²⁰ Державний архів Міністерства внутрішніх справ України (далі — ДА МВС), Харків. — Колекція документів. — Наказ ГПУ УСРР № 97 від 14 квітня 1931 р.
- ²¹ Там само.
- ²² Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України). — Ф. 1. — Оп. 6. — Спр. 205. — Арк. 146.
- ²³ ДА СБУ, Харків. — Спр. 9880. — Арк. 38.
- ²⁴ ДА МВС, Харків. — Ф. 48. — Оп. 1. — Спр. 1. — Т. 3. — Арк. 3.
- ²⁵ Там само.
- ²⁶ Расстрельные списки. Выпуск 2. Ваганьковское кладбище. — М., 1995. — С. 211.
- ²⁷ ЦДАГО України. — Ф. 263. — Оп. 1. — Спр. 44539–ФП. — Арк. 89.
- ²⁸ Архів Управління Федеральної служби безпеки Російської Федерації по Омській області. — Спр. 193674. — Арк. 58.
- ²⁹ ДА МВС, Харків. — Ф. 48. — Оп. 1. — Спр. 1. — Т. 3. — Арк. 3.
- ³⁰ Там само. — Т. 1. — Арк. 52.
- ³¹ **Янкелович Гнат Миколайович** (1904–?). Молодший лейтенант держбезпеки. Член ВКП(б) з 1930 р.
- ³² ДАХО. — Ф. 99. — Оп. 3. — Спр. 354. — Арк. 411–412.
- ³³ Там само. — Арк. 53.
- ³⁴ Там само. — Арк. 53–54.
- ³⁵ Шаповал Ю.І. Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії. — К., 1993. — С. 131.
- ³⁶ ДА СБУ. — Ф. 6. — Спр. 37318–ФП. — Арк. 49.
- ³⁷ **Орелович Соломон Лазарович** (1902–1937). Член ВКП(б) з 1921 р. У 1928–1933 рр. очолював Одеську, Київську та Московську кінофабрики. З серпня 1933 р. — заступник начальника відділу резервів ГПУ УСРР. З січня 1935 р. до 15 серпня 1936 р. —

- заступник начальника Управління місць ув'язнення НКВД УСРР, з 1936 р. — директор Київської кінофабрики. Заарештований 17 липня 1937 р. Засуджений на смерть 7 вересня 1937 р. Розстріляний.
- ³⁸ ЦДАГО України. — Ф. 263. — Оп. 1. — Спр. 45886—ФП. — Арк. 217.
- ³⁹ Там само. — Спр. 44539—ФП. — Арк. 346.
- ⁴⁰ Там само. — Ф. 1. — Оп. 6. — Спр. 373. — Арк. 10.
- ⁴¹ Там само. — Спр. 407. — Арк. 188.
- ⁴² ДА СБУ. — Ф. 6. — Спр. 57428—ФП. — Арк. 256 зв.—257.
- ⁴³ ДА МВС, Харків. — Колекція документів. — Наказ НКВД УРСР № 988 від 17 жовтня 1936 р.
- ⁴⁴ ДАХО. — Ф. 2. — Оп. 1. — Спр. 470.
- ⁴⁵ Соціалістична Харківщина. — 1936. — 23 жовтня.
- ⁴⁶ ДА СБУ, Харків. — Спр. 957771. — Арк. 43.
- ⁴⁷ Там само. — Арк. 44.
- ⁴⁸ Кириллин М. Изломы судьбы // ВИП-премьер. — 1998. — № 9. — С. 62.
- ⁴⁹ ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 519. — Арк. 32—37.
- ⁵⁰ Там само. — Ф. 263. — Оп. 1. — Спр. 44539—ФП. — Арк. 153.
- ⁵¹ О судьбе членов и кандидатов в члены ЦК ВКП(б), избранных 17 съездом партии // Известия ЦК КПСС. — 1989. — № 12. — С. 104.
- ⁵² О дисциплинарных взысканиях на работников НКВД УССР и Харьковского Областного Управления НКВД за арест и необоснованные обвинения в терроризме и к-р гр. Сухова // Наказ НКВД СРСР від 21 червня 1937 г. № 248.
- ⁵³ ДА СБУ. — Ф. 6. — Спр. 50045—ФП. — Арк. 138.
- ⁵⁴ ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 439. — Арк. 63.
- ⁵⁵ ДА СБУ. — Ф. 6. — Спр. 50045—ФП. — Арк. 138—139.
- ⁵⁶ Там само. — Арк. 139.
- ⁵⁷ ДА СБУ, Харків. — Спр. 032638. — Арк. 26.
- ⁵⁸ ДА СБУ. — Ф. 6. — Спр. 701117—ФП. — Арк. 72.
- ⁵⁹ Там само. — Арк. 81—82.
- ⁶⁰ ЦДАГО України. — Ф. 263. — Оп. 1. — Спр. 45886—ФП. — Арк. 41.
- ⁶¹ **Гудзь Йосип Генріхович** (1896—?). Молодший лейтенант держбезпеки. Секретар 1-го відділу (охорони) УГБ НКВД УСРР. Заарештований 27 червня 1937 р. Засуджений до позбавлення волі. Реабілітований у 1956 р.
- ⁶² ДА СБУ, Чернігів. — Спр. 56297—ФП. — Арк. 237.
- ⁶³ Там само. — Спр. 56297—ФП. — Арк. 123.
- ⁶⁴ Там само. — Арк. 3.
- ⁶⁵ ЦДАГО України. — Ф. 263. — Оп. 1. — Спр. 45886—ФП. — Т. 3. — Арк. 101—102.
- ⁶⁶ ДА СБУ. — Спр. 47838—ФП. — Арк. 460.
- ⁶⁷ ДА СБУ, Харків. — Спр. 9880. — Арк. 1.